

ANTONIO GRAMSCI*'NİN FELSEFESİ VE ELEŞTİREL TUTUMU

Bu yazımda Gramsci üzerine yazılmış mevcut kitap, makale ve internet verilerinden yararlanarak onun *yaşam felsefesini* (birey-devlet, siyasal sistemleri) ve *eleştirel tutumunu* ortaya koymaya çalışacağım.

Antonio Gramsci'nin Felsefesi

Şüphesiz Gramsci, Marxist terminolojinin en önemli isimlerinden biridir. Gerek Marxizm ideolojisi ile olan hesaplaşmasında, gerekse ortaya attığı alternatif yaklaşımlarında çoğu kez kendine ait yeni bir sayfa açtığı görülür. Ancak, her ne kadar özgüllük açısından kendince yeni adı altında bir düşünce sistemini oluşturmaya çalıştığı iddia edilse de söylemlerindeki esas vurgu, Marxist ideoloji temelinde odaklaşır ve esas ilham kaynağı da yine Marx'ın temel telsefesidir.

Gramsci'nin temel felsefesini anlamak gerçekten güçtür. Belki bu durum, onun sürekli sürgün bir yaşamda kalması, belki de dönemin siyasal konjonktürün beraberinde getirdiği parçalanmışlığın yarattığı bir sonuç olabilir. Ancak en önemli eseri olan *Hapishane Defterlerinde* bile söz konusu bu düşünsel dağınıklığı görmek mümkündür. Bu durum doğal olarak kendisinin felsefi yaklaşımının tamamını algılamamı ve bütünsel bir yaklaşımı ortaya koymamı engelledi. Ancak bölük pörçük parçalar arasında daldan dala koşan ve her satırı sonunda ayrı bir konu ve bağlama geçmeyi başaran yazarın genel anlamda tutarlı olmasa da kendimce yakalayabildiğimi düşündüğüm ve beni onun esas felsefi anlayışını ortaya koymaya götüreceğini düşündüğüm bazı önemli noktalar üzerinde duracağım.

Gramsci, doğal olarak Marxist felsefeyle yetişmiş ve yaşamının sonraki yıllarında bu felsefi öğretinin gereklerini yaşamıyla ödemiştir. Onun esas ilham kaynağını tıpkı çoğu Marxçılar gibi Hegel'in idealizminden aldığını görürüz. Hegel'in *tinsele* ilişkin teorik kuramının etkisinde kalan Gramsci'nin, bu idealizmi yere indirme ve yaşatma çabasını verdiğini söyleyebiliriz. Başka bir değişme de Gramsci'nin idealizm felsefesini bir argüman olmaktan öte yaşamını yeryüzünde sağılatacak bir praksise, bir felsefi öğretiye dönüştürmeye çalışmasıdır. Dolayısıyla söz konusu idealizmi de Marxizmle hayat buldurmaya çalışmıştır.

Gramsci eleştirel bir Marxist olmanın ötesinde Neo-Marxist literatürün gelişmesinde önemli bir isimdir. Gerek düşünsel birikimi ve ortaya attığı görüşler açısından; gerekse yeni bir sosyalist örgütlenmenin gereklerinin sağlanması hususundaki pratik çözüm önerileri açısından özgüllüğünü sergilemiştir. Düşünürün öncelikle Marxizmi, *kabul*

edilmiş temel bir öğreti olmaktan kurtarıp, *yeniden çözümlenmesi gereken bir doktrin* olduğu noktasındaki tavrı, onun daha çok eleştirel bir felsefi düşünceyi temsil ettiğini gösterir. Zaten yaşamının çoğu dönemlerinde yakın arkadaşları tarafından da çoğu kez kabul görmemesi onun bu yönünü ortaya koymaya yeterdir.

Gramsci, Marxist literatürü yeniden çözmeye çalışmış ve toplumsal biçimlenişlerin çözümlenmesini yaparken dengeleri değiştirecek önemli noktalarda ısrarlı olmuştur. Nitekim Marx'ın *üstyapı altyapı* kuramını tersinden okuyarak Marx'a karşı en büyük eleştiride bulunmuştur. Marx'ın özellikle sosyal yaşamın neredeyse bütün alanlarını belirlediği iddia edilen alt yapının (ekonomik belirlenimcilik) sanıldığı aksine o kadar da belirleyici olmadığını ve Marx'ın bu anlamda yanlış bir öngörüde bulunduğunu iddia etmesi, onun muhalif kimliğinden öte, eleştirel ve daha gerçekçi bir tarzı ortaya koyduğunu düşündürüyor.

Gramsci'nin felsefesi, yerde hayat bulan ve yaşanan gerçekliklerin zorunlu öğeleri arasında ayakta kalması gereken bir bitkinin çalılar arasında nasıl korunması gerektiğine ilişkin bir yaklaşımdır. Bununla söylemek istediğim şudur. Gramsci, Marxist geleneğin zorunlu belki çoğu kez istemeden de bu geleneğin bir savunucusu olmanın ötesinde kendisinden önceki iki isimden (Hegel-Marx) çoğu noktalarda farklı bir düşünce üretmiştir. Başka bir deyişle; havada asılı duran ve sığ kalıbı içinde çoğu kez anlamdan yoksun kalan ve insan için pratik bir anlamsallığı da ihtiva etmeyen Hegel'in idealizmini ve yine bu idealizmin ayaklarını yere indirdikten sonra geçerli ve kabul edilebilir mantıklı yapılarla ve düşüncelerle şekillendirmeyen Marx'ın ideolojisinin eksik ve yanlış yönlerini çok iyi teşhis edebilen bir düşünür olması açısından önemli buluyorum.

Gramsci'nin felsefesine ilişkin söyleyebileceğim şu noktalar olabilir. Sistematik bir düşünce tutarlılığından yoksun olsa da Gramsci, Marxizmin yaşanabilecek bir yaşam felsefesi, bir dünya görüşü ve bir yaşam tarzı olmasını sağlayacak geçerli ve tutarlı savlarıyla realist bir çizgi izlemiştir. Gerçekçi olmasının yarattığı sorunlarla daha sistematik bir düşünce üretmekte zorlanan düşünürün en önemli felsefesi; yaşanabilecek ve yaşanması gerektiğine inandığı sosyalizmin temel parametreleriyle oluşturulacak günümüzün gerçeklikleri arasında verdiği mücadele tarzı açısından önemlidir. Marxçılığı bir siyaset felsefesi, bir praksis felsefesi olarak yeniden inşa etmeye kalkışan Gramsci, felsefenin toplumsal bir etkinlik olduğunu, bir kültürel normlar ve değerler evreni olarak algılanması gerektiğini belirtmiştir.

Gramsci felsefesine ilişkin belirtmemiz gereken diğerk önemli bir nokta da, onun toplumsal sorumluluğu üstlenerek bireylerin bilinçlendirilmesi gerektiğine ilişkin ortaya koyduğu daha sonra değineceğimiz organik aydın tipolojisidir.

Antonio Gramsci'nin Marxizm Eleştirisi

Gramsci'nin en önemli yönü onun eleştirici ve sorgulayıcı bir tarzı benimsemiş olmasıdır. Belki de onun esas ağırlıklı yönü Marxizme ilişkin yapılmış en keskin ve ağır itham ve eleştirileri olmasıdır. Gerçekten de okuduğum çoğu kitapta da yazıldığı gibi onun Marxizme ilişkin yaptığı eleştiriler çok ağır olmuştur.

Gramsci'nin eleştirileriyle Marxizme de yeni bir soluk getirdiğini söyleyebilirim. Özellikle *diyalektik maddeciliğe* getirdiği eleştiriler, onun bir praksis felsefesi olarak yeniden bina edilmesine ön ayak olması anlamına gelmektedir. Klasik Marxizmin dar kalıplarının kendisine nefes aldırmadığını söyleyen düşünür, mekanik bir işleyişe ait bu yapının kırılması gerektiği daha organik bir şekle sokulması çabasını vermiştir. Zaten gerek Proletarya diktatörlüğüne karşı verdiği mücadele, gerek yeni sınıfların ortaya konmasını sağlayacak ve halk arasında bilinçli organik bir aydına olan ihtiyacı belirtmesi açısından kendisinden önceki çoğu Marxistlerden ayrılır.

Marxizme ilişkin belki de en önemli eleştirisi *altyapı siyasal ve kültürel üstyapıyı belirler* biçiminde bildiğimiz ekonomi temelli anlayışı yadsımasıdır. Çoğu kitapta bu konu üzerinde durur. Gramsci, temelde diyalektik maddeciliğe, özellikle de onun komünist toplumun bir diğerk deyişle özgürlüğü getirecek olan devrimin, üretimin ekonomik güçlerinin kendiliğinden gelişimini (kapitalist üretim biçimindeki içsel çelişkinin) sonucunda ortaya çıkacağını ve insanı daha çok edilgen bir konuma indirgeyen siyasî ve kültürel yapıların görece bağımsız rollerini görmezden gelen ekonomik belirlenimciliğe karşı çıkmasıdır.

Gramsci, diyalektik maddeciliğin kaderci tutumuyla Marxçı geçinenlerin toplumsal ve tarihsel açıdan sorumluluklarını üstlenmelerini engellediğini ve bu durumun bireylerin yaratıcı özgüllüğünü ve özerkliğini ve pratikteki etkinliğini göz ardı ettiğini de öne sürmüştür. Dolayısıyla Marxist teoriye karşı en önemli eleştirisi bu noktadır ve gerçekten de yadsımamız gereken temel bir konudur bu.

Gramsci'nin özellikle sivil toplum ve hegemonya kavramlarına ilişkin tartışmasında Marxizm'in özellikle çarpıtılmak istendiği ve maalesef çoğu Marxist geçinenlerin de buna alet olduklarını söyler. Marxizm'in saptırılarak, onun *tarihi maddeciliğe* indirgenmesinin yanlışlığından söz eder. Ama şu noktayı da görür, Marx'ın genel düşüncesi itibarıyla

Marksizm'in gerçeklikten kopuk, soyutlanmış mekanik bir ideolojiyi barındırdığı gerçeğini belirtir. Onun için eleştirilmesi gereken esas noktanın Marksizm'in temel dinamiğinin *devrimci* yapısında aranması gerektiğini söyler. Dolayısıyla burada kısaca Gramsci'nin hangi konularda Marksizmi eleştirdiğini şöylece belirtebiliriz:

1- Marxist ideolojinin mekanik bir işleyişi barındırdığı, oysa dinamik ve devrimci yönünün ön plana çıkarılması gerektiğini savunmuştur.

2- Ekonomik belirlenimcilik veya indirgemeciliğin doğru bir teşhis olmadığı, çoğu kez üst yapı öğelerinin (din, gelenek vb.) de alt yapıyı belirleyebildiği, dolayısıyla toplumsal şekillenışı oluşturan öğeler arasının daha kompleks ve giriftlikler içerdiğini, bu açıdan keskin bir sınıflandırmanın Marxist teoriye bir yarar getirmediğidir.

3- Eşitlikçi ve özgürlükçü bir sosyalizmin proletarya diktatörlüğünü reddetmesi gerektiğini iddia etmiş, sosyalistlerin bu yapı içinde *diktatörlük* kurduğunu da belirtmiştir. Bu açıdan II. Enternasyonal Sosyalizm Konferans'ında Marxist felsefenin yeniden sorgulanır olmasını istemiş, Rusya'yı da bu açıdan eleştirmiştir.

4- Marx'ın işçi sınıfında gördüğü devrimci ruhu eleştiren Gramsci, bu ruhu bireysel bilinçleri harekete geçirecek ve içinde bulunduğu toplumun sorumluluğunu yükleneyecek *organik aydınlarda* görmüştür. Bu açıdan Gramsci'nin marksizmin temel kolunu oluşturan *işçi ve köylü bilincinin* devrim yaratacak bir *bilinç* sağlamadığını kavramış, bu nedenle bu görevi entelektüel sorumluluğunun bilincinden hareket edecek yeni bir *aydın sınıfa* yüklemiştir.

5- Gramsci'nin marksizme ilişkin diğer bir eleştirisi *tarihî maddecilik* konusundadır. Çoğu Marxistler gibi düşünmediğini, yani maddeciliğe karşı *antipatisi* olduğunu dile getirmiş, tarihî maddecilik teriminde ağırlığın ilk kavrama verilmesi gerektiğini söylemiştir.

6- Gramsci, Proletaryanın egemen bir sınıf olmasının yaratacağı diktatörlüğü önlemek gerektiğini söyleyerek, halihazırdaki sosyalist geçinen ülkelerin Marx'ı anlamadıklarını savunmuştur.

7- Gramsci, devletin ortadan kalkmasına ilişkin Marxist kuramını da geliştirdi. Ona göre proletarya diktatörlüğü, sivil toplumun ideolojik üstyapılarını (partiler, sendikalar, okullar, iletişim) siyasal toplum (askeri, polis ve adli zorlama) üzerinde ağır basacak bir biçimde gerçekleşmeli ve sonunda devlet, gece bekçisi olmaktan öteye bir şey olmamalıydı.

Şengül YAVUZ

* Antonio GRAMSCI, 23 Ocak 1911 yılında İtalya'nın Sardinya adasındaki küçük bir kasabada, Ales'ta doğdu. Gramsci, İtalya'da Komünist Partinin hem kurucusu hem de Marxist Leninist felsefesinin temel savunucusu olarak tanınır. Bir tapu sicil memurunun 7 çocuğundan altıncısıdır. Yoksul bir ailenin çocuğu olan Gramsci, aile geçimine katkıda bulunmak amacıyla orta öğrenimi boyunca değişik işlerde çalışmak zorunda kaldı. 1911 yılında Torino Üniversitesinin açmış olduğu bir bursluluk sınavını kazanarak, burada felsefe, siyaset bilimi ve dil bilimi eğitimi aldı. Daha sonra belli bir süre filoloji öğretmenliği yaptı. Üniversite yıllarında Marxist düşünür Antonio Labriola ile idealist düşünür Benedetto Croce ve özellikle Hegel'in idealistik felsefesinden etkilendi ve kuramını bu temel üzerine oluşturdu. 1924 yılında İtalyan parlamentosuna milletvekili olarak girdi. Daha sonra Komünist Parti başkanlığına geçti. Partiyi ilk yıllardaki sekterlikten kurtarıp kitle hareketine dayalı yeni bir yapıya kavuşturdu.

8 Kasım 1926'da PCI'nin de içinde bulunduğu anti-faşist partilerin kapatılışının ertesi günü Gramsci, milletvekili dokunulmazlığına rağmen, hükümet tarafından tutuklandı. Sicilya'nın kuzeyindeki Ustica adasına sürgüne gönderildi. Daha sonra Milano hapisanesine gönderilen düşünür, 11 Mayıs 1928'de Roma'ya götürüldü. Roma'da 28 Mayıstan 4 Hazirana kadar süren sorgulamalar sonucu 20 yıl hapis cezasına çarptırıldı. 11 yıl boyunca Turi hapisanesinde kalan Gramsci, bu sırada çok çeşitli mektuplar ve değişik türden makaleler yazdı. 1937'de sağlığının kötü olması üzerine hastaneye kaldırılan düşünür, daha sonra baldızı tarafından Gramsci'nin hapishanedeyken yazdığı mektuplarını gizlice klinikten çıkararak, Moskova'ya gönderdi. *Hapishane Defterleri* ve diğer yazıları ancak ölümünden sonra yayınlanabildi. 1935 yılında 33 defter yazdı ve 1937 ölümünden birkaç gün önce serbest bırakılan Gramsci, ağırlaşan hastalığına dayanamayarak öldü.

Antonio Gramsci'nin 2 Haziran 1928 yılındaki sorgulanması sırasında dönemin hükümet başkanı Mussolli'nin söylediği "bu beynin çalışmasını yirmi yıl durdurmalıyız" değışine rağmen Gramsci, yaşamının en verimli çalışmalarını hapishanede yazdı.

Gramsci'nin bazı eserleri:

- 1- *Quaderni del Carceve* (Türkçeye çevrilmemiş)
- 2- *Aydınlar ve Toplum* (1967)
- 3- *Felsefe ve Politika Sorunları* (1975)
- 4- *Modern Prens* (1984)
- 5- *Hapishane Defterleri*, Belge Yayınları, İstanbul (1966)
- 6- *Çocuklarıma Mektuplar* (1979)
- 7- *Komünist Partiye Doğru*, Belge Yayınları, İstanbul (1998)
- 8- *Selection From Political Writings (Siyasi/Politik Yazılardan Seçki)* (1910)

KAYNAKLAR

- Ali Yaşar Sarıbay, E. Fuat Keyman, *Küreselleşme ve Sivil Toplum*, Vadi Yay. Ankara, 1996.
- Ana Britannica Ansiklopedisi, Ana Yayınevi, İstanbul, 1986, Cilt 9.
- Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri*, (Çev. A. Cemgil), Belge Yay. İstanbul, 1997.
- Antonio Gramsci, *Komünist Partiye Doğru*, (Çev. A. Kanat), Belge Yay. İstanbul, 1998.
- Aytekin, Yılmaz, "Türkiye'de Sivil Toplum", *Yeni Türkiye Dergisi*, 1997-1998 Sivil Toplum Özel Sayısı, İstanbul, 1996.
- Edward Said, *Entelektüel*, (Çev. T. Birkan), Ayrıntı Yay., İstanbul, 1997.
- Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay, D. Kömürçü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.
- Giuseppe Fiori, *Bir Devrimcinin Yaşamı: A. Gramsci*, (Çev. K. Emiroğlu), Verso Yayıncılık, Ankara, 1989.
- Gülgün Erdoğan Tosun, *Devlet Sivil Toplum İlişkisi*, Alfa Yay. İstanbul, 2001.
- Ömer Çaha, *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, Gendaş Yay. İstanbul, 2000.
- Perry Anderson, *Gramsci Hegemonya Doğru Batı ve Strateji*, (Çev. T. Günersel), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- Sarp - Erk - Ulaş, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay, Ankara, 2003.
- Sinan Özbek, *İdeoloji Kuramları*, Bulut Yay, İstanbul, 2000.
- Şerif Mardin, *Türkiye 'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yay. İstanbul, 1995.